

TeVocht Wandelroutes 031: Veenstreek (ZH)

Achtergrondinformatie bij de 8 routes

Routes in de Veenstreek (voor de details: zie de website tevoet.nl)

- Route a: Nieuwveen - Mijdrecht
- Route b: Warmond - Langebrug
- Route c: Zoeterwoude - Zoetermeer
- Route d: Zoetermeer - Boskoop
- Route e: Boskoop - Gouda
- Route f: Bodegraven - Papekop
- Route g: Hazerswoude Rijndijk – Alphen a/d Rijn
- Route h: Gouda - Oudewater

Wil je wel eens weten hoe het landschap van west-Nederland is ontstaan en waarom het is zoals het is? Dan moet je gaan wandelen in de provincie Zuid-Holland, waar in de diverse regio's de belangrijkste karakteristieken van het ontstaan van dat landschap door duizenden jaren inwerking van natuur en mens goed zijn te herkennen.

Jaap Mels, die de wandelmogelijkheden hier goed kent, heeft voor TeVoet zijn wandelroutes - natuurlijk zoveel mogelijk onverhard - op papier gezet. Jos van der Heide heeft hier per regio een cultuurhistorische toelichting bij geschreven. Deze bestaat uit de algemene inleiding, een deel gericht op de betreffende regio, en een deel over de steden in deze regio.

Algemene inleiding: het ontstaan van west-Nederland

Het kustlandschap van Nederland is goeddeels gevormd na de laatste Europese ijstijd, het Weichselien, 12.000-70.000 jaar geleden. Toen bereikte het landijs vanuit het noorden Nederland weliswaar niet, maar hier heerste wel een streng toendraklimaat met zeer lage temperaturen en harde poolwinden. Door de massale ijsvorming stond de Noordzee grotendeels droog: de zeespiegel lag zo'n 120-130 m lager dan nu, Engeland maakte deel uit van het Europese vasteland. De kustlijn lag zo'n 600 km verder naar het noorden, in het zuiden stond Het Kanaal tot voorbij Calais goeddeels droog.

Daar kwam verandering in toen de aarde weer begon op te warmen, zo'n 12.000 jaar geleden. Het landijs begon te smelten, rivieren gingen weer stromen, de zeespiegel begon te stijgen, zo'n 8.000 jaar geleden verdween de vaste verbinding tussen Engeland en het vasteland weer onder water. Dit proces ging door tot zo'n 6.000 jaar geleden toen de opwarming tot een einde kwam: de zeespiegel had toen ongeveer het huidige niveau bereikt. (Waarom die opwarming stopte is niet helemaal duidelijk; vermoedelijk heeft dat te maken met variaties in de afstand van de aarde tot de zon of variaties van de stand van de aardas t.o.v. de zon; ook zonnevlekken zouden een rol kunnen spelen.)

Dit langzame proces heeft de kust van Nederland fundamenteel bepaald. De bodem bestond tot ver van de kust uit oude rivierafzettingen, grotendeels pleistoceen zand. Na het herstel van de open waterverbinding onder Engeland langs werd onze kustvorming bepaald door twee getijdengolven en de zeegolven onder invloed van de wind. De eerste getijdengolf komt door Het Kanaal en heeft een keerpunt linksom tussen de Doggersbank en IJmuiden om dan uit te doven. De tweede (grotere) getijdengolf komt langs de kust van Engeland naar beneden en stroomt dan langs de Waddenkust en Denemarken terug om daar uit te doven. Onafhankelijk daarvan veroorzaakt de wind golven aan het oppervlak van de zee: vanwege de maatgevende windrichting staan deze overwegend recht op de kust. Met de verschillende getijdenhoogten en stroomsnelheden langs de kust hebben deze factoren

geleid tot drie karakteristieke kustvormen die voor ons belangrijk zijn: de Hollandse kust met een gemiddeld getijdeverschil minder dan 2 m is een gesloten duinenkust, de Zeeuwse en westelijke Waddenkust met een getijdeverschil van 2 tot 4 m hebben een open structuur met relatief grote eilanden, de oostelijke (Duits-Deense) Waddenkust met een getijdeverschil groter dan 4 m kenmerkt zich door een open structuur met kleinere tot geen eilanden.

Toen de zeespiegelstijging tot een einde kwam begon de kustvorming. Op de kustlijn liep de zee uit op de (ondiepe) kust. Met het zand dat de wind- en getijdengolven aanvoerden ontstonden daarin strandwallen, tussen de wallen ontstonden strandvlakten. Met de voortdurende aanvoer van zand uit zee werden de wallen steeds hoger om uiteindelijk boven de zeespiegel uit te steken. Het droge zand op de wallen werd opgeblazen zodat de duinen ontstonden. Met de doorgaande aanvoer van zand uit zee ontstonden nieuwe strandwallen en duinen waarmee de kust zo'n 5-10 km naar voren uitgroeide (waarvan later weer een deel is afgeslagen!). Achter de duinen lagen (ondiepe) lagunes waarin het zeewater door de getijdenwerking in- en uitstroomde. Deze lagunes waren oorspronkelijk een paar meter diep, maar na verloop van tijd vulde vegetatie ze met veen. Het werd daardoor één aaneengesloten moerasgebied, doorsneden door rivieren en kreken, en vol plassen en vennen.. Het strekte zich uit globaal tot waar het oude land boven de nieuwe zeespiegel lag, hier dus globaal tot de Utrechtse Heuvelrug; aan de zuidkant vormden de grote rivieren – Rijn, Maas en Schelde – een soort afsluiting.

We beginnen deze serie met wandelingen in het noordelijk deel van Zuid-Holland: de Duin- en Bollenstreek (TeVoet Wandelroutes 030) en de Veenstreek (TeVoet Wandelroutes 031) . De ontstaansgeschiedenis van deze twee streken hangt sterk samen en vormen de hoofdlijn van het ontstaan van het landschap in West-Nederland.

Onlangs verscheen in het lentenummer van Puur Natuur, het blad van Natuurmonumenten, ook een artikel hierover met illustratief kaartmateriaal. Dit is on-line te vinden op pag 6 e.v.:

https://issuu.com/natuurmonumenten/docs/pn_lente_2022_lr_single

De Veenstreek

Achter de geestgronden begint de Zuid-Hollandse Veenstreek. Deze aflevering van het wandelen door Zuid-Holland betreft het deel daarvan dat ongeveer ligt binnen het "Groene Hart". Het wordt begrensd in het noorden door het Noord-Hollandse veengebied (met de Haarlemmermeer, een drooggelegd veenmeer), aan de oostzijde door het Utrechtse veengebied (met de Vinkeveense Plassen), en aan de zuidzijde door het Rivierenland, de Rijnmond en Delfland.

De Zuid-Hollandse Veenstreek is ontstaan uit het lagunegebied achter de geestgronden. Nadat de zeespiegelstijging tot een einde kwam begon in het zoute lagunewater vegetatie te groeien die zich in dit milieu goed thuis voelde. Langzaam maar zeker raakten de lagunes daardoor gevuld met afgestorven plantenresten. Eerst onder het waterniveau, maar omdat nieuwe planten het ook op de afgestorven resten van hun voorgangers goed deden groeiden ze daar boven uit. De plantenresten die onder water bleven werden in die zuurstofarme omgeving omgezet in veen, boven het grondwaterpeil vergingen ze grotendeels. Maar de weinige resten die overbleven hielden wel water vast, zodat het grondwaterpeil in de loop der tijd langzaam hoger kwam te liggen en daar ook nieuw veen gevormd. Uiteindelijk kon het veenpakket een hoogte van een paar meter boven NAP bereiken. Dat betekent dat het veenpakket achter de duinen meer dan 5 m dik kon worden om uit te lopen naar 0 m tegen de Heuvelrug (om in latere tijden weer dunner te worden door menselijk ingrijpen).

In eerste instantie was het veen gevuld met zout water. Maar met de neerslag kwam er steeds zoet water bij dat via kreken afstroomde en het oorspronkelijke zoute water verdrong; langzaam werd het

water brak en uiteindelijk grotendeels zoet. En door de voortdurende aanwas van niet-verterende plantenresten werd het oppervlak in de loop der tijd steeds steviger.

Dit proces speelde zich af tussen zo'n 8.000 en 4.000 jaar geleden langs de hele Nederlandse kust: toen had ons land ongeveer de huidige vorm bereikt en was het boven de lijn Bergen op Zoom – Amersfoort – Coevorden grotendeels bedekt met veen (behoudens de duinrand, de Utrechtse Heuvelrug en grote delen van Drenthe). Het hele veengebied was vrijwel onbewoonbaar, alleen op hoger gelegen gebieden als heuvelruggen, kreekruggen en rivieroeveren konden mensen leven. In het Zuid-Hollandse veengebied stammen de eerste sporen van bewoning uit de Romeinse tijd toen langs de Romeinse noordgrens (de "limes", die de Oude Rijn volgde) vestingplaatsen werden gesticht als Woerden, Alphen aan de Rijn en Zwammerdam. Maar in de Hollandse Natte Periode (tussen het jaar 300 en 800) raakte het gebied weer geheel ontvolkt; ook na die periode bleef het veengebied lange tijd leeg.

Daarin kwam verandering toen in de 13de eeuw de windmolen naar Nederland kwam (via Spanje uit China). Hiermee werd het immers mogelijk land met een hoog grondwaterniveau droog te malen zodat dat (eventueel met een dijkje er omheen) geschikt werd voor landbouw en dus voor bewoning. Wel bleef het een zompig gebied waar het grondwater hoog stond; de veenbodem was in feite alleen geschikt voor de veeteelt (die hier dan ook tot hoge ontwikkeling is gekomen!).

In de 14de eeuw kwam de veenwinning op. Door het uitgraven en drogen van veen werd turf verkregen, een uitstekende brandstof voor verwarming en bedrijvigheid. Dat bleef zo tot in de 19de eeuw, toen steenkool die positie overnam. Het gevolg daarvan is nog steeds duidelijk aanwezig in de vorm van de vele plassen als (in ons gebied) de Kager en Reeuwijkse Plassen.

De karakteristieken van de verdere ontwikkeling van dit gebied zie je bij de plaatsbeschrijvingen.

Toelichting over de Duin- en Bollenstreek vindt u bij de routes in de Duin- en Bollen streek, TeVoet Wandelroutes 030 (website tevoet.nl)

Plaatsen in de Veenstreek

In dit grote moerasland zijn vóór de drooglegging vanaf de 13de eeuw maar weinig plaatsen tot ontwikkeling gekomen; ook de oude Romeinse vestingplaatsen langs de limes waren vrijwel verdwenen. Na de introductie van de windmolen begon de drooglegging door bemaling en bedijking: langzamerhand ontstond een veen-weidegebied met enkele marktplaatsen en bestuurlijke centra als Woerden, Bodegraven, Gouda en Leiden (de laatste twee liggen overigens over de rand van het Groene Hart).

Kaag-dorp

Kaag-dorp ligt op het Kaagereiland, een eiland in de Kagerplassen. Deze plassen waren oorspronkelijk een uitloper van de Haarlemmermeer, één van de plassen die ontstonden toen vanaf de 14de eeuw werd begonnen met de veenwinning ten behoeve van brandstof voor de steden. Bij stormen werden stukken van de drassige kust afgeslagen, steviger delen bleven als eiland overeind. Nog steeds is het eiland een veen-weidegebied, inmiddels met een jachthaven en een grote jachtwerf. Door zijn geïsoleerde ligging in het verleden heeft Kaag een unieke historie en een heel eigen karakter. Je bent hier te midden van de fraaie veenplassen.

Nieuwveen

De eerste bewoners van Nieuwveen vestigden zich hier aan het eind van de 11de eeuw, toen werd begonnen met de ontginning van de veenlanden; turfwinning is lange tijd de belangrijkste bron van

inkomsten geweest. De ontginning vond plaats vanaf het riviertje De Kromme Mijdrecht; vanwege de verschillende en onduidelijke eigendomsverdelingen leidde dat tot een zeer specifiek sloten- en kavelpatroon. (De ingewikkelde situatie was het gevolg van de ondoorzichtige machtsverdeling tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland in dit moerassige gebied.) Toen daar aan het eind van de 18de eeuw een eind aan kwam werden de diverse (diepe) plassen die hierdoor waren ontstaan weer drooggemalen en ging men weer over op landbouw en veeteelt. Inmiddels is dat nog steeds de hoofdactiviteit

De Oude Hollandse Waterlinie

Op de grens van Utrecht en Zuid-Holland wandel je door het gebied van de Oude Hollandse Waterlinie. Deze is aangelegd in het Rampjaar 1672, het jaar waarin de Republiek der Nederlanden de oorlog verklaarde aan Engeland, Frankrijk, en de bisdommen Münster en Keulen. Om te verhinderen dat de Fransen Holland zouden bezetten werden tussen Muiden en Gorinchem een hele strook landerijen onder water gezet: een techniek die al eerder zijn effectiviteit had bewezen. Langs de linie werden diverse verdedigingswerken gebouwd als vestingsteden, forten, versterkte plaatsen en schansen. Deze Linie werd tot in de 19de eeuw operationeel gehouden, toen werd hij vervangen door de oostelijker gelegen Nieuwe Hollandse Waterlinie. In het landschap en in diverse steden zijn nog veel sporen van de Oude Linie te vinden, het bezoeken daarvan een eigen project waard!

Bodegraven is door de Romeinen gesticht als legerplaats; vanuit die rol groeide het uit tot een kleine nederzetting. Maar ook die verdween in de Hollandse Natte Tijd, om weer in geschriften genoemd te worden rond de 11de eeuw. Na een lang dispuut tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland viel het in de 13de eeuw aan die laatste ten deel. Vanaf dat moment werd de ontginning van de landerijen rond het dorp voortvarend aangepakt. Bodegraven lag in een betrekkelijk laag, daardoor zeer moerassig gebied. Met een zeer typische verkavelingsvorm en droogmakerij lukte die ontginning uiteindelijk.

Bodegraven ligt vlak achter de Oude Hollandse Waterlinie. Toen in het Rampjaar 1672 de Fransen Nederland binnenvielen hield het water ze in eerste instantie goed tegen, maar brak de winter aan en vroom die Waterlinie (die hier op zijn smalst was) dicht. Daarmee konden de Fransen hem gemakkelijk oversteken en Bodegraven innemen om het volledig plat te branden. Om herhaling van zo'n ramp te voorkomen werd ten oosten van het dorp de Wierickeschans gebouwd.

Vanwege zijn centrale ligging in het Groene Hart is Bodegraven een bekend centrum van de kaashandel geworden; een aantal karakteristieke kaaspakhuizen en het kaasmuseum herinneren daar aan.

Boskoop

Boskoop is gesticht in de 12de eeuw op de oevers van de Gouwe. Al spoedig bleek de grond daar bijzonder geschikt voor de boomteelt, en dan speciaal de fruitboom. Daarnaast deden druiven het goed en was teelt van siergewassen succesvol. Doordat het landschap ten behoeve van deze specialisatie door de mens op veel punten is aangepast oogt Boskoop bijzonder: de vele sloten, schouwen, moerbomen, draai- en ophaalbruggetjes en houten schuren in combinatie met enkele diepe veenpolders geven een aparte aanblik.

Oudewater

Oudewater ontstond rond het jaar 1100 bij de samenvloeiing van de Hollandse IJssel en de Lange Linschoten. Daar lag het strategisch in het grensgebied van het Graafschap Holland en het Stichtse Utrecht, waar het toe behoorde. Dat gaf aanleiding tot diverse schermutselingen en disputen: in

1280 werd Oudewater door het Graafschap overgenomen. Maar ook die zaak is inmiddels rechtgezet: in 1970 keerde Oudewater weer terug naar Utrecht.

Bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog was Oudewater één van de 12 republikeinse steden die deelnamen aan de Eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht: voor de toenmalige Spaanse overheerser aanleiding om de bevolking uit te moorden en de stad plat te branden. Daar kwam de stad weer overheen en kon dankzij de touwproductie (uit hennep, die tot in de verre omgeving werd verbouwd) een redelijke welvaart opbouwen; de bijnaam "Geelbuiken" herinnert nog aan deze tijd. Ook werd het een vestingstad als onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie.

Sinds de teloorgang van de touwfabricage door de industrialisatie in de 19de eeuw verarmde de stad; inmiddels is het tij gekeerd. Het grote aantal historische panden en monumentale gebouwen heeft er toe bijgedragen (vermoedelijk aangevuld met het feit dat de opnamen van het TV-programma Swiebertje hier zijn gemaakt) dat de binnenstad nu beschermd stadsgezicht is.

Met dank aan A.G. Jongmans e.a. "Landschappen van Nederland" en Wikipedia.